

תולדות

כיצד יתכן שיעקב שיקר ליצחק?

הקדמה

ברכת יצחק ליעקב ולעשו היא מן הפרשות הקשות שבתורה מבחינת השאלות המוסריות הטמונות בה. כמו כן שאלו עליה המפרשים שאלות רבות העוסקות בהבנת העניין: הן על יצחק, הן על רבקה והן על יעקב. כיון שהשאלה המוסרית העיקרית היא על מעשיו של יעקב, ועל מעשיה של רבקה, יעסוק מאמר זה בשאלות עליהם.

שאלות על יעקב:

1. כיצד יתכן שיעקב שיקר ליצחק?¹
2. מדוע יעקב לא אמר ליצחק שהוא קנה את הבכורה מעשו ולכן הוא זה שראוי לברכה ולא עשו?

שאלות על רבקה:

1. כיצד יתכן שרבקה ציוותה על יעקב שישקר ליצחק?
2. מדוע רבקה לא אמרה ליצחק שיעקב הוא זה שראוי לברכה יותר מעשו?²

א. כיצד יתכן שיעקב שיקר ליצחק?

1. הסבר רש"י

על השאלה כיצד יתכן שיעקב שיקר ליצחק כתב רש"י (בפסוק יט): "אנכי עשו בכרך – אנכי הוא המביא לך, ועשו הוא בכורך. עשיתי – כמה דברים כאשר דברת אלי".
בהמשך לדבריו אלו כתב רש"י (בפסוק כד): "ויאמר אני – לא אמר 'אני עשו', אלא: 'אני'".
לפי רש"י יעקב לא שיקר ליצחק, אך עדיין הדברים קשים מאד, שהרי יש כאן גניבת דעת, וודאי אסור במקרה רגיל לעשות כן!³

¹ "עקדת יצחק" שער שלושה ועשרים הספק השני, אלשיך הקדוש שאלה י"ט והמפרשים שיובאו להלן.

² את שלוש השאלות הללו שאלו המפרשים שיובאו להלן.

³ עיין בראב"ע (כז, יט), שלא הזכיר את רש"י, אך הביא דברים דומים לדברי רש"י והשיג עליהם בחריפות רבה, וזו לשונו: "ויש אומרים חלילה לכזב הנביא, רק הוא כן: 'אנכי מי שאנכי, ויעשו בכורך'. ואחרים אמרו כי בנחת אמר: 'אנכי, ונשא קול במלת 'עשו בכורך'. ואלה דברי רוח". ועיין

הסביר ה"תפארת יוסף"⁴ שכיון שאילו היה יצחק יודע שעשו מכר את בכורתו ליעקב, הוא לא היה מברך את עשו, אלא את יעקב, אין בזה כל כך גניבת דעת. ועיין עוד בסמוך.

2. הסבר על פי הרמב"ן

כתב הרמב"ן (כז, ז): "ואברכה לפני ד' לפני מותי – אמרה לו אמו: הברכה לפני ד' תהיה, ברוח הקדש, ואם יתברך בה עשו אחיך תתקיים בו ובזרעו לעולם, ואין לך עמידה לפניו".

נראה שכוונתו היא שכיון שהברכה הייתה מכוונת לא רק ליעקב ולעשו, אלא גם לזרעו של יעקב לדורות, וכן לזרעו של עשו לדורות, הרי שברכת השלטון "הוה גביר לאחיד וישתחו לך בני אמך" (כז, כט) כוללת במהלך הדורות מצבים רבים של פיקוח נפש! כהוכחה לכך ניתן להביא את מסעי הצלב, האינקוויזיציה, הפוגרומים והשוואה, ואם כך קרה אף על פי שהברכה ניתנה ליעקב, עלול היה להיות חמור הרבה יותר אילו הברכה ניתנה לעשו!⁵ לפי זה ההיתר לשקר היה היתר של פיקוח נפש, שדוחה את כל התורה כולה מלבד שלוש עבירות חמורות!⁶

גם בראב"ע שמות לב, א: "והמפרש יאנכי עשו בכורך' אנכי מה שאנכי, אבל עשו הוא בכורך, אינו פשט ולא יצא מחכמת הדבור. ואם ישאל אדם בבי"ד את חברו: 'האתה הוא חברי שהלויית לך כך וכך?' ואמר: 'אני', לא יוכל לומר: 'מחשבתני היתה שאני חברו לא יותר'".

⁴ לרבי יוסף יוזל סגל אב"ד לעסלא, פראג, תפ"ה.
⁵ עיין כאן בייקב אפרים" על הרמב"ן (לרב יעקב קאפל שווארץ, ברוקלין ניו יורק, תשס"א).
⁶ עיין גם ברד"ק שכתב (בפסוק יט): "יש תמהים: איך יעקב שהיה צדיק וירא אלקים דיבר שקר? ואין זה תימה, כי יודע היה יעקב כי הוא ראוי לברכה יותר מאחיו, ורוח הנבואה שתשרה על יצחק לברכו, יותר יתעשת האלקים לברכתו מברכת אחיו, כי הוא רצוי לא-ל יותר ממנו, והחליף הדברים במקומות כאלה אינם גנאי לצדיק. שהרי ראינו כי הא-ל אמר לשמואל הנביא: 'עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבח לד' באתי (שמ"א טז, ב). וכן אברהם ויצחק אמרו על נשותיהם: 'אחותי היא' (יב, יט; כ, ב; כו, ז), ולא נקראו בעבור זה דוברי שקר, כי מיראה אמרו מה שאמרו. וכן יעקב לקבל ברכת אביו אם שינה דברו לא היה בעבור זה דובר שקר'".

יש לשאול על דברי הרד"ק שבכל שלוש הדוגמאות שהוא הביא היה מצב של פיקוח נפש, כמו שכתב: "כי מיראה אמרו מה שאמרו", וכוונתו ליראת מות, כמו שמפורש שם בפסוקים: "ויאמר שמואל: איך אלך ושמע שאול והרגני" (שמ"א טז, ב). "והרגו אתי ואתך יחיו" (בראשית יב, יב), "רק אין יראת אלקים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי" (שם כ, יא), "כי ירא לאמר אשתי, פן יהרגני אנשי המקום" (שם כו, ז), ואין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש, אבל אצל יעקב לא היה מצב של פיקוח נפש, וכיצד למד הרד"ק משם היתר ליעקב לשקר? ואולי באמת כוונת הרד"ק היא שההיתר היה מפני פיקוח נפש. אך יש להעיר שהוא לא כתב אצל יעקב "מפני היראה" כשם שכתב ביחס לאברהם ויצחק.

ועיין בחזקוני כאן שכתב: "לפי צורך שעה אפשר לשנות הדיבור, כגון אברהם: 'אמרי לי אחי הוא' (לעיל כ, ג), 'ונשתחוה ונשובה אליכם' (לעיל כב, ה), וכגון דוד שכלכל דבריו עם אחימלך ואמר: 'ויהיו כלי הנערים קדשי' (שמ"א כא, ו), גם היה אומר שהיה הולך בשליחות המלך (שם, ג), וגם אלישע אמר לחזאל מלך ארם: 'לך אמר לו חיה תחיה' (מל"ב ח, ט), והראהו הקב"ה שיהרג, וכן מיכיהו שאמר לאחאב: 'עלה והצלח' (מל"א כב, טו)". יש להעיר שגם דברי דוד לאחימלך נבעו מפיקוח נפש (עיין במנחות צו ע"א), אך דברי אברהם לנעריו "ונשתחוה ונשובה אליכם" וכן דברי

3. הסבר הרד"ק ומפרשים נוספים

כתב הרד"ק (כז, יט): "יש תמהים: איך יעקב שהיה צדיק וירא אלקים דיבר שקר? ... **כי מצות אמו** היתה וכתוב: 'איש אמו ואביו תיראו' (ויקרא יט, ג). **גם נביאה היתה**, ותרגם אונקלוס: 'עלי קללתך בני – עלי אתאמר בנבואה דלא ייתון לוטיא עלך בריי' [עלי נאמר בנבואה שלא יבואו עליך קללות, בני]. כעין זה כתב גם ריב"ן במסכת מכות. הגמרא שם (כד ע"א) אומרת: "לא רגל על לשונו – זה יעקב אבינו, דכתיב: 'אולי ימשני אבי והייתי בעיניו כמתעתע' (כז, יב)". ופירש ריב"ן שם⁷: "לא רגל על לשונו [וכו'] – לא רצה לשקר מתחילה, שאמר: 'אולי ימשני [אבי]', **אלא שאמו הכריחתו**⁸, ועל פי הדבור, דכתיב: 'עלי קללתך בני', ומתרגמינן: 'אלי אתאמר בנבואה [דלא ייתון לוטיא עלך ברי]'".

מיכיהו לאחאב ודברי אלישע לחזאל לא נבעו מפיקוח נפש. לגבי דברי אברהם עיין ב"תורה שלמה" בראשית כב, ה אותיות פג-פד. לגבי מיכיהו עיין שם ברש"י, ברד"ק ובמצ"ד. לגבי אלישע עיין שם ברש"י, ברד"ק, רלב"ג, במצ"ד, במלבי"ם, וב"כלי יקר".
⁷ הנדפס על הדף במקום רש"י, עיין שם בדף יט ע"ב בגיליון.

⁸ עיין בספר "הכתב והקבלה" בפסוק יב בד"ה "אולי ימשני אבי" שכתב: "היה לו לומר: 'פן ימשני אבי', כי לשון 'פן' ישמש כשאין המדבר חפץ במציאות הדבר, כמו 'פן ישלח ידו' (בראשית ג, כב), 'פן נפוץ על פני כל הארץ' (שם יא, ד), 'פן יקראנו אסון' (שם מב, ד), ואם היה חפץ שלילת המישוש היה צריך לומר 'פן ימשני אבי'! מזה נראה כי יעקב איש התמים לא היתה דעתו נוחה לבטל רצון אביו, והיה ניחא ליה שיברך אביו לאשר יחפוץ לברכו, והיה מקוה ומיחל בביטול השתדלותו בזה, לכן אמר לשון 'אולי', דלשון זה ישמש כשהמדבר יקוה קיום דבריו, כמו: 'אולי יחנף' (עמוס ה, טו), 'אולי ישא פני' (בראשית לב, כ) [ועיין עוד על כך בחידושי מהר"ץ חיות למכות כד ע"א, ובספר "קול אליהו" פרשת חיי שרה אות כב ובהערה שם].

ועיין עוד בדבריו בפסוק יד בד"ה "וילך" שכתב: "אין ספק שהיתה הברכה חביבה על יעקב, וכאשר ראה שהשעה דחוקה ובמעט התמהמהות ישוב עשו מן השדה ויבא את המטעמים לאביו, היה לו ליעקב למהר ולהזדרז בהבאת הגדיים לאמו, ובפרט לקיים מצות אמו, ואם כן הוי ליה לקרא למימר מלה דזירוזא, כאמור באברהם: 'וירץ לקראתם' (בראשית יח, ב), ובאליעזר: 'וירץ העבד לקראתה' (שם כד, יז), וברבקה: 'ותמהר ותרד כדה על ידה ותשקהו' (שם, יח), 'ותמהר ותער כדה אל השקת' (שם, כ). אף כאן היה ראוי לומר: 'וירץ ויבא לאמו', ולא אמר כן, רק: 'וילך ויקח', זה יורה שלא היה מוזהר בדבר, להיותו כמרמה את אביו, רק לבו אנסו לעשות רצון אמו, וכדברי רבותינו במדרש רבה (סה, טו): 'וילך ויקח ויבא – אנוס וכפוף ובוכה'" [עיין שם במפרש המיוחס לרש"י: "בעל כרחו אלא שלא רצה לעבור על דעת אמו"].

ועיין עוד בדבריו בפסוק טו בד"ה "ותלבש" שכתב: "הניח יעקב את אמו להיותה כמשרתת אליו להלבישו, ולא היה לוקח את הבגדים ללבשם בעצמו, כי מעשה זה לרמות את אביו היה שלא לרצון יעקב".

ועיין עוד בדבריו בפסוק יז בד"ה "ותתן" שכתב: "לא אמר 'ויקח את המטעמים', כי יעקב מצד עצמו לא היה מתעורר לקחת אותם, כי כל מה שעשה בזה היה שלא לרצונו, רק רבקה התאמצה לתת בידו. ואמרו במדרש רבה (סה, יז): 'ליוותה אותו עד הפתח'. והוא מדלא אמר 'ויבא' כלשון האמור בעשו (פסוק לא), משמע שלא היתה ביעקב שום הבאה, רק רבקה ליוותה אותו עד סמוך לפתח, ושם נתנה את המטעמים בידו, ולא נשאר ליעקב כי אם הכניסה אל חדר אביו".

ועיין עוד בדברי הנצי"ב ב"הרחב דבר" כאן (כז, ט אות א) שכתב: "והנה הגיעה השעה ליעקב אבינו להשתמש במידת השקר והערמימות, והרי זו עבירה לשמה, אשר גדולה היא בזמנה כמו מצוה עצמה... והענין דלשתמש בעבירה לשמה יש לזוהר הרבה שלא ליהנות ממנה כלום, ולא דומה לעושה מצוה, דאף על גב שנהנה גם כן, המצוה במקומה עומדת, מה שאין כן בעבירה לשמה, ההנאה

כעין זה כתב גם "אור החיים" הקדוש (בפסוק ח): "שמע בקולי – פירוש הגם שיש בדברים אלו כגניבת הדעת, עם כל זה יש לך לשמוע בקולי. פירוש מלבד חיוב מצות כיבוד אב ואם⁹, שהיא מצות עשה, גם היא נביאה, וכתוב בדברי נביא אמת: 'אליו תשמעו' (דברים יח, טו), לזה אמרה: 'שמע בקולי'. וכבר כתבנו (לעיל טז, ה) שיצטדק נביא באומרו לעבור על מצוה ממצוות התורה לפי שעה"¹⁰.

כעין זה כתב גם הנצי"ב ב"העמק דבר" (בפסוק ח): "שמע בקלי לאשר אני מצוה אתך – תיבת 'בקלי' מיותר. ומה היה במקרא חסר אם היה כתוב 'שמע לאשרי וגו'! אבל כבר ביארנו כמה פעמים דמשמעות 'בקולי' הוא התבוננות ודיוק בדברי. ואמרה לו אמו שידייק בלשונה במה שהיא מצווה, ורמזה לו **שברוח הקדש היא מדברת**". כן כתב הנצי"ב גם בפסוק יג: "שמע בקלי – הבן בדברי, כי ברוח הקדש הנני מדברת ויודעת שיצליח הענין". כעין זה כתב גם הרד"ל בהגהותיו לפרקי דרבי אליעזר (פל"ב הערה ה)¹¹.

4. הסבר רבנו בחיי ורוב המפרשים

הסבר אחר כתב רבנו בחיי (בפסוק יט): "'אנכי עשו בכורך'. וכן: 'אתה זה בני עשו? ויאמר אני' (כד), אין ספק שכל דבריו של יעקב אין בהם כי אם אמת, וכן הנביא מעיד עליו: 'תתן אמת ליעקב' (מיכה ז, כ). ... כשאמר: 'אנכי עשו בכורך', רצה בו: '**אנכי במקום עשוי**, ו'בכורך' כלומר **לבכורה**, ובשביל הבכורה רצה יצחק לברך את עשו, ועל כן היו הברכות ראויות ליעקב במקומו, שכבר לקח ממנו הבכורה, והוא מכחו בא לבכורה ולכל הראוי לה, והבא מכחו של חברו הרי הוא כמוהו ועומד במקומו, שהרי המלאך כשהיה מדבר עם הנביא היה אומר: 'אני ד... ומזה אמר יעקב: 'אנכי עשו בכורך', שאילו היה אומר: 'אנכי עשו, ושותק, היה דבורו בלתי אמת, ומפני זה הזכיר 'בכורך', כי בסבת הבכורה הוא בא במקום עשו. וכן אמר: 'אתה זה בני עשו', כלומר: שיש לי לברך. ויאמר אני, לא אמר: 'אני עשו, אלא 'אני', כלומר: אני הוא שאתה ראוי לברך. ומה שאמר: 'עשיתי כאשר דברת אלי, והוא לא דבר כי אם לעשו, מלת 'אלי' כמו בשבילי ולטובתי, כי לולא שיצוה לעשו לא שמעה רבקה ולא צותה ליעקב. ומה שאמר: 'ואכלה מצידו',

שמגיע לגוף מזה בעל כרחו הוא עבירה, וכמבואר ביבמות דף קג ע"א ובנוזר דף כג... והכי נמי בעבירה לשמה שעשה יעקב לא נהנה כלל בשעה שחרד יצחק, ובודאי נצטער על זה, אבל אנוס היה".⁹ עיין בהגהות הרד"ל לפרקי דרבי אליעזר פל"ב אות מא ואות מב, ובספר "לב טהור" על בראשית כאן (לרב אביגדור פרנס, ירושלים, תשס"ג).

¹⁰ עוד כתב "אור החיים" הקדוש (בפסוק ו): "ורבקה אמרה – אמר תוספת וא"ו כי הסכימה היא לרוח הקדש השרויה עליה".

¹¹ וציין אליו "הכתב והקבלה" בפסוק יג.

והוא לא צד כלל, מלת 'מצדי' – ממזוני שאני מביא לך צידה, כענין שכתוב: 'ויקחו האנשים מצידם' (יהושע ט, יד), שפירושו ממזונם".

יסוד דברי רבנו בחיי הוא בספר "האמונה והבטחון" (פרק ט"ו) המיוחס לרמב"ן¹², וכן כתב הרמב"ן לעיל (כה, לד) בקיצור: "ויתכן כי פי השנים בבכורה ממשפטי התורה, לא היה כן לפנים, רק לנחול מעלת האב ושררתו, שיהיה לו כבוד ומעלה על צעירו. ולכן היה אומר ליצחק: 'אני בנך בכורך' (להלן כז, לב), לומר כי הוא הבכור הראוי להתברך". כעין דבריהם כתבו מפרשים רבים¹³.

5. הסבר "הכתב והקבלה" וה"אזנים לתורה"

הסבר אחר כתב בספר "הכתב והקבלה" (כז, טז): "כבר אמר החכם: 'עת לכל חפץ' (קהלת ג, א), כי לכל הדברים, בין החיוב בין הסותר יש זמן קבוע, שאם בא בזמנו הוא משובח, ושלא בזמנו הוא מגונה. הלא תראה כי מהדברים המגונים בתכלית הגנות הוא שיהרוג אדם את אביו בידים, ובדעה מיושבת, כי היא פעולה המתנגדת לטבע, למוסר ולדת. ומכל מקום יש זמן שמצוה על אדם וחובה עליו להתאכזר על אבותיו ולהאבידם מן הארץ, והוא כשיסיתו [אביו] לעבוד אלילים, ואז יהיה פעל משובח בתכלית השבח. ככתוב: 'ולא תחמל ולא תכסה עליו, כי הרג תהרגנו, ידך תהיה בו בראשונה להמיתו' (דברים יג, ט-י), שמצוה ביד הניסת להרגו אפילו הוא בנו¹⁴! וכמה שיבח אבי הנביאים את בני לוי בדבר זה, באומרו עליהם: 'האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו' (דברים לג, ט). וככה הוא בכל הפעולות, דבשעה זו הוא מגונה מאד, ובשעה אחרת יש בה צד שבח. וכאמרם: 'פעמים שאתה מתעלם בהשבת אבדה¹⁵. ואמרו: 'גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה¹⁶."

וככה הוא בענין דיעקב ורבקה. ענין הרמיה הוא מגונה מאד לכל אדם, אף כי [- ק"ו] לאשה עם בעלה, ולבן עם אביו. אבל לפי העת והזמן פעולתם משובח. כי יצחק להיותו מוטעה מחלקת לשון עשו, והיה מחוסר ידיעה מכל תועבותיו, לכן היה חשוב בעיניו להשפיע עליו ברכתו. ומה היה להם לרבקה וליעקב לעשות ביודעם כל תועבותיו?! ומארת ד' ראוי לחול על בית רשע¹⁷ כזה, והברכה היא אליו

¹² כתבי רמב"ן הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים, תשכ"ד, ח"ב עמ' שצג-שצד (ובדבר יחוסו לרמב"ן עיין שם במבוא עמ' שמא-שנב).

¹³ החזקוני (בפירושו השנל), הריב"א, ר' חיים פלטיאל, מהרי"ק, אברבנאל, "אור החיים" הקדוש, הנצי"ב (כולם בפסוק י"ט), "כלי יקר" (פסוק ל"ו), ועוד. ועיין עוד ב"תורה שלמה" בבאור לאות עו ועיין גם בדברי הרב שלמה אבינר ב"עטורי כהנים" גליון 23 שבת תשמ"ז עמ' 74.

¹⁴ עיין רש"י שם ומקורו בספרי ראה פט ועיין גם ברמב"ם הלכות עבודת כוכבים פ"ה ה"ד והלכות ממרים פ"ה הי"ד.

¹⁵ עיין רש"י דברים כב, א ומקורו בב"מ ל ע"א ובספרי כי תצא רכה.

¹⁶ נזיר כג ע"ב והוריות י ע"ב.

¹⁷ עיין משלי ג, לג: "מארת ד' בבית רשע, ונוה צדיקים יברך".

לרעתו. כי בתוספות טובות זמניות אליו, יוסיף רשע על רשתו, ככתוב: 'עשר אל תתן לי... פן אשבע וכחשתי ואמרתני מי ד' (משלי ל, ח-ט). **ואם היו שותקים היו מחייבים עצמם לעבור על 'לפני עור לא תתן מכשל' (ויקרא יט, יד), כי יצחק מצד טעותו הוא כעור בדרך, והמניחו ליפול ברשת פעולה לא טובה הוא הוא הפורש רשת לרגליו להלכד במעשה רע...**

הנה להינצל מכל הדרכים הרעים האלה, לא היה דרך אחרת לפניו, כי אם לעשות פעולה המדומה כשקר וכרמיה למי שלא ידע טוב הענין, והוא אמת לאמיתו למי שנודע תכן הדבר ובירורו, והיא פעולה שהמרומה עצמו יודה וישבח את המרמה אותו על שהצילו מלהיות מצדיק את הרשע ומרשיע את הצדיק, וכמו שעשה יצחק באמת אחרי כן, בשלחו את יעקב לחרון, ברכו בנפש חפצה בברכת אברהם (כת, ב-ד)¹⁸! וזהו שאמר ר' יהושע בן לוי (בר"ר סה, ו): 'מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ד' גם שניהם' (משלי יז, טו) – לא ממה שהיתה רבקה אוהבת את יעקב יותר מעשו עשתה את הדבר הזה, אלא אמרה: לא יעול ויטעי בההוא סבא, על שם 'תועבת ד' גם שניהם'¹⁹.

עוד כתב "הכתב והקבלה" (כו, ז): "הצדקת הזו, איך הרשתה לעצמה לרמות את יצחק ולעשות הפך רצונו? אמנם בבואנו אל עיקר הכוונה, מעשיה נכונים מאד. כי אחרי ששמעה דברי יצחק לברך ברכת הנפש (כו, ז), שהמכוון בו לפני ד' (כו, ז)²⁰, כלומר לפי רצון ד', הנה היא ידעה בבירור גמור שברכתו לעשו איננה לפי רצון ד', כפי שנאמר לה מפי הנבואה: 'ורב יעבד צעיר' (כה, כג), שהגדול יהיה נכנע תחת הצעיר, והיא גם היא ידעה בגדול זה שמעשיו מקולקלים, ואיננו ראוי לברכה, איך תניח את יצחק לעבור פי ד', לברך את הגדול ולעשותו ראש על אחיו, וברכתו זאת תהיה ברכה מוטעית, לפי שלא ידע המאמר הנבואי 'ורב יעבד צעיר', וגם לא ידע שמעשיו מקולקלים, ואינו ראוי לברכה. ואם תניח אותו לברך את הגדול תהיה מכשלה זאת תחת ידיה, ותאשים נפשה בזה. **ולא רצתה להודיע אמיתת הדבר ליצחק, לבלי צער אותו לדעת כי יש לו בן מקולקל במעשים.** לכן צדקה מאד לעשות בתחבולת מרמה, שלא יאונה לצדיק זה מכשול לעשות בטעות הפך רצון ד', ובחכמה נפלאה השתדלה שיברך יצחק כפי רצונו לברך ברכת הנפש, שהוא כפי רצון ד'. וזו היתה כוונת יצחק באמת.

והדבר דומה למי שרואה איש עור יוצא לזרוע שדהו, והולך ובא אל חלקה אחת משדותיו אשר גפרית ומלח שריפה כל ארצה, והאיש הרואה אותו אינו רוצה לומר לו בפירוש: 'טעות היא בידך', כי בזה היה מצערו להתאונן על חוסר ראייתו.

¹⁸ לכאורה יש לשאול: אם יצחק לא ידע על מכירת הבכורה מדוע בירך את יעקב בברכת אברהם? והתשובה פשוטה: כאשר בא עשו מצידו הוא עצמו אמר ליצחק על יעקב: "את בכרתי לקח" (כו, לו).

¹⁹ עיין גם בספר "מכתב מאלהיו" לרב דסלר ח"א עמ' 94-96.

²⁰ ועיין שם ברמב"ן שהובא לעיל פ"א סעיף 2.

לכן בתחבולת מרמה יעשה, עד שלא ירגיש כי איש אחר ימנעהו מלהפיץ זרעונו על החלק אשר לא יזרע ולא יצמיח, כי יטה את ידו לשלוח אותו על חלק שדהו הראוי לזריעה. הנה כל משכיל ישבח את האיש הלזה אשר בתחבולת מרמה עשה את עצמו כעינים לעור, להסיר ידו ממקום המקולקל ולהטותה אל מקום הראוי לזריעה".

כעין זה בקיצור כתב גם ה"אזנים לתורה" (בפסוק ח): "ועתה בני שמע בקלי לאשר אני מצוה אותך – יש בזה גם בקשה גם ציווי: היא בקשה את יעקב לקבל את הברכות לטובתו, אך הוא לא רצה לרמות את אביו, והיה 'אנוס וכפוף ובוכה' (בר"ר סה, טו), אז ציוותה עליו לעשות כן מפני כבודו של יצחק, שלא יטה דין, שלא ירשיע את הצדיק ולא יצדיק את הרשע למסור את הברכות לעשו הרשע, לפיכך סיימה: 'לאשר אני מצוה אותך', והוכרח ללכת".

סיכום הפרק

1. לפי רש"י יעקב לא שיקר, אבל דבריו קשים, וצריכים את התוספת שאמרו המפרשים האחרים²¹.
2. לפי הרמב"ן יעקב שיקר כיון שהיה מותר לו, מפני פיקוח נפש.
3. לפי הרד"ק יעקב שיקר מפני שהיה מצווה לשמוע לאמו, ועוד שהיתה נביאה.
4. לפי רבנו בחיי ורוב המפרשים יעקב לא שיקר, כיון שיצחק רצה לברך את הבכור, ויעקב הוא שהיה הבכור, כיון שהוא קנה את הבכורה.
5. לפי "הכתב והקבלה" וה"אזנים לתורה" יעקב שיקר כדי להציל את יצחק מעבירה ומבושה.

על השאלה השניה על יעקב, מדוע יעקב לא אמר ליצחק שהוא קנה את הבכורה מעשו, ולכן הוא זה שראוי לברכה ולא עשו, עיין בסמוך בפ"ג.

ב. כיצד יתכן שרבקה ציוותה את יעקב שישקר ליצחק?

כל התירוצים שנאמרו בפרק הקודם מתרצים גם את השאלה כיצד יתכן שרבקה ציוותה את יעקב לשקר:
לפי הרמב"ן היה מותר ליעקב לומר את מה שאמר, מפני פיקוח נפש, ולכן רבקה ציוותה אותו לומר כך.
לפי הרד"ק, ריב"ן במכות, "אור החיים" הקדוש והנצי"ב הנזכרים בפרק הקודם לא קשה כלל, כיון שכך קיבלה ברוח הקדש!

²¹ עיין "תורה ודעת" (מכון "קהל עדת ירושלים") ח"ב גיליון 40 תולדות תשס"ז עמ' כז.

לפי רבנו בחיי והמפרשים שהסבירו כמוהו גם כן לא קשה, כיון שרבקה ידעה שיעקב קנה את הבכורה והוא שראוי לברכה כבכור, ואם כן רבקה כלל לא ציוותה את יעקב שישקר!

בצורה דומה יש לענות גם לפי שיטת רש"י.

לפי "הכתב והקבלה" וה"אזנים לתורה" רבקה רצתה להציל את יצחק מעבירה ומבושה.

ג. מדוע רבקה ויעקב לא אמרו ליצחק שיעקב הוא זה שראוי לברכה יותר מעשו?

1. הסבר הרמב"ן

כתב הרמב"ן (בפסוק ד): "ונראה שלא הגידה לו רבקה מעולם הנבואה אשר אמר ד' לה: 'ורב יעבד צעיר' (כה, כג), כי איך היה יצחק עובר את פי ד' והיא לא תצלה".²² והנה מתחילה לא הגידה לו, דרך מוסר וצניעות, כי 'ותלך לדרוש את ד' (שם, כב), שהלכה בלא רשות יצחק. או שאמרה: 'אין אנכי צריכה להגיד נבואה לנביא, כי הוא גדול מן המגיד לי', ועתה לא רצתה לאמר לו: 'כך הוגד לי מאת ד' טרם לדתי', כי אמרה: 'באהבתו אותו [את עשו] לא יברך יעקב, ויניח הכל בידי שמים', והיא ידעה כי בסבת זה יתברך יעקב מפיו בלב שלם ונפש חפצה. או הם סבות מאת ד' כדי שיתברך יעקב, וגם עשו בברכת החרב, ולו לבדו נתכנו עלילות".

דברים דומים לדברי הרמב"ן כתב הר"ן בדרושיו דרוש ב': "כבר אמר השם יתברך לרבקה בעודם בבטן: 'ורב יעבד צעיר'. אמנם זאת הנבואה לא ידעה יצחק, כי המתנבאים בימים ההם, מן הנראה שלא היה להם רשות לפרסם נבואתם, מפני שלא היו נביאים מפורסמים... ולזה לא ידע יצחק מה שהיה מיועד כבר שיעקב יהיה גביר".

הרמב"ן והר"ן התייחסו לשאלה מדוע רבקה לא אמרה ליצחק על הנבואה "ורב יעבד צעיר", אך הם לא התייחסו לשאלה מדוע רבקה לא אמרה לו שיעקב יותר צדיק מעשו, ולכן הוא ראוי לברכה יותר מעשו, וכן מדוע לא אמרה ליצחק שיעקב קנה את הבכורה מעשו, ולכן הוא ראוי לברכה יותר מעשו. על שתי שאלות אלה ענו האחרונים.

²² כלומר: אילו היתה רבקה אומרת לו את הנבואה "ורב יעבד צעיר" לא יתכן שיצחק היה רוצה לברך את עשו.

2. הסבר "הכתב והקבלה"

כתב "הכתב והקבלה" (כו, טז): "אם היו הולכים ומודיעים ליצחק את תועבותיו [של עשו] היו נלכדים ברשת חטא חמור, בעוון לשון הרע²³, שהוא כעבודת אלילים, כגילוי עריות, וכשפיכות דמים²⁴. מצורף לזה כמה מן הצער והיגון היו מביאים בזה אל יצחק, בהודעו שיש לו בן שהתנכר לאביו שבשמים, בן שמסיבת מעשיו המתועבים קיצר ימי חי [אבין] אביו אברהם חמש שנים²⁵."

הנה להינצל מכל הדרכים הרעים האלה, לא היה דרך אחרת לפניהם כי אם לעשות פעולה המדומה כשקר וכרמיה למי שלא ידע טוב הענין, והוא אמת לאמיתו למי שנודע תכן הדבר ובירוורו, והיא פעולה שהמרומה עצמו יודה וישבח את המרמה אותו על שהצילו מלהיות מצדיק את הרשע ומרשיע את הצדיק²⁶.

לכאורה עדיין יש לשאול שרפקה ויעקב היו יכולים לומר ליצחק שעשו מכר את הבכורה, מבלי לספר על מעשיו הרעים, ובזה לכאורה אין משום איסור לשון הרע!

נראה שודאי יש בזה לשון הרע, ואולי הגרוע ביותר, שכן בוותרו על הבכורה ויתר עשו על עבודת ד', ועל שייכותו לזרע אברהם שבו מתגלה הענין האלקי בעולם²⁶, וזה כמו לומר על יהודי מסוים שהוא המיר את דתו, גם אם אין אומרים עליו שהוא עובר עבירות²⁷.

אבל עדיין יש לשאול שהרי לשון הרע לתועלת מותר לספר ("חפץ חיים" כלל י'), ומדוע לא סיפרו יעקב ורבקה ליצחק על רשעותו של עשו, ועל ידי זה היה יעקב מקבל את הברכות!

יש לומר שכבר כתב ה"חפץ חיים" (כלל י' ס"ב): "אם הוא יכול לסבב את התועלת בעצה אחרת, שלא יצטרך לספר לשון הרע, אזי אסור לספר²⁷."

²³ עיין במהרש"א מכות כד ע"א בד"ה "לא רגל": "לא רגל על לשונו זה יעקב אבינו, שנאמר: 'והייתי בעיניו כמתעתע'. שלא היה בו מידת לשון הרע, שאם היה אביו יודע שהוא יעקב היה צריך יעקב לדבר לשון הרע על עשו נגד פני יצחק אביו, שעשו אינו ראוי לברכה לפי מעשיו, גם כי כבר מכר לו את בכורתו, וכמו שהסכים על ידו לבסוף על ידי הגדת עשו, שאמר [יצחק]: 'גם ברוך יהיה'. וזהו שאמרו: 'לא רגל על לשונו זה יעקב אבינו', רצונם לומר שלא הרגיל עצמו בלשון הרע²⁴.

²⁴ ערכין טו ע"ב (ועיין בספר "חפץ חיים" כלל א' ס"ד).

²⁵ עיין רש"י בראשית כה, ל ומקורו בבר"ר סג, יב (בספר "הכתב והקבלה" כתוב: "היה מקצר ימי חי אביו אברהם", אך על פי רש"י והמדרשים נראה שעדיף כמו שכתבנו).

²⁶ עיין כוזרי א, צה ועוד.

²⁷ עיין בקדושין (יח ע"א) שם אמרו על עשו: "ישראל מומר".

3. הסבר הנצי"ב

הסבר אחר כתב הנצי"ב ב"העמק דבר" בפרשת חיי שרה (כד, סד-סה):
 "ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק – בעודו עומד ומתפלל, והיה אז כמלאך
 אלקים נורא מאד... על כן נבעתה מאד.

ותפל מעל הגמל – מרוב פחד ואימה.

ותקח הצעיף ותתכס – מרוב פחד ובושה, כמו שמבינה שאינה ראויה להיות לו
 לאשה. ומאז והלאה נקבע בלבה פחד, ולא היתה עם יצחק כמו שרה עם אברהם,
 ורחל עם יעקב, אשר בהיות להם איזה קפידא עליהם לא בושו לדבר רתת
 לפניהם²⁸, מה שאין כן רבקה. וכל זה הקדמה לסיפור שיבוא בפרשת תולדות,
 שהיו יצחק ורבקה מחולקים בדעות, ומכל מקום לא מצאה רבקה לב להעמיד את
 יצחק על דעתה בדברים נכוחים כי היא יודעת האמת כי עשו רק ציד בפיו, וכן
 בשעת הברכות. וכל זה היה סיבה מהקב"ה שיגיעו הברכות ליעקב דווקא באופן
 כזה".

על פי זה הסביר הנצי"ב (כז, מו) גם מדוע לא אמרה רבקה ליצחק שעשו רוצה
 להרוג את יעקב, אלא אמרה לו שיעקב צריך לשאת אשה, ואסור שישא מבנות
 כנען²⁹.

על פי דברים אלו שהסביר הנצי"ב ביחס לרבקה ניתן להסביר גם מדוע יעקב
 לא אמר ליצחק שהוא קנה את הבכורה והוא ראוי לברכה יותר מעשו, שכן אפילו
 רבקה, שהיתה אשתו של יצחק היתה יראה מפניו, וקל וחומר יעקב, שהיה בנו של
 יצחק ומצווה במוראו, שהיה ירא מפניו!

4. הסבר המלבי"ם

לעומת "הכתב והקבלה" והנצי"ב, שכתבו שיצחק לא ידע על רשעותו של עשו
 ועל מכירתו את הבכורה, כתב המלבי"ם (כז, א): "ממה שאמר בפסוק הקודם
 שעשו לקח נשים מבנות כנען, ושהיו מורת רוח ליצחק ולרבקה, ובזה כבר הכיר
 יצחק... כי יעקב לבדו, הן מצד שלקח את הבכורה ובחר לחלקו עבודת ד', והן
 מצד צדקתו, הוא הקדוש לאלקיו...".

לפי זה יצחק ידע גם מרשעותו של עשו, וגם שהוא מכר את בכורתו ליעקב!
 ממילא לא היה כלל צורך שרבקה או יעקב יאמרו זאת ליצחק! אבל עדיין יש
 לשאול: מדוע רבקה לא שכנעה את יצחק שיברך את יעקב ולא את עשו?

²⁸ עיין בראשית טז, ה: 'ותאמר שרי אל אברם: חמסי עליך... ישפט ד' ביני ובינך'. וכן שם כא, י:
 ותאמר: גרש האמה הזאת ואת בנה, כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק'. ואצל רחל:
 'הבה לי בנים, ואם אין מתה אנכי' (ל, א).

²⁹ ועיין שם ב"אור החיים" הקדוש (כז, מו) שהסביר שרבקה לא אמרה ליצחק את האמת משום
 איסור רכילות, והדברים דומים למה שהובא לעיל מ"הכתב והקבלה".

על כך כתב המלבי"ם: "וסיפר הכתוב כי רבקה שומעת בדבר יצחק [אל עשו] וילך עשו לצוד ציד להביא, כי לולא ראתה שהלך תיכף לא היתה עושה הערמה הזאת, רק היתה מדברת על לב יצחק שיסכים לדבריה, אבל ראתה שהזמן קצר, כי הלך עשו לצוד ציד, ולא באופן שהיה הולך תמיד לצוד, כי היה איש ציד, כי עתה הלך להביא, ולכן הוכרחה אל הערמה הזאת".

אבל יש לשאול על פירוש זה: אם יצחק ידע על רוע מעשיו של עשו, ועל מכירתו את הבכורה, מדוע אם כן רצה יצחק לברך את עשו הרשע, ולא את יעקב הצדיק?! בכך יעסוק המאמר הבא.

סיכום הפרק

1. לפי הרמב"ן והר"ן רבקה לא אמרה ליצחק על הנבואה "ורב יעבד צעיר", אם מפני שחשבה שיצחק יודע זאת, אם מפני שאסור היה לה לומר את הנבואה.
2. לפי "הכתב והקבלה" רבקה ויעקב לא אמרו ליצחק שעשו רשע ושהוא מכר את הבכורה בגלל איסור לשון הרע וכדי שלא לצער את יצחק.
3. לפי הנצי"ב רבקה ויעקב לא אמרו ליצחק שעשו רשע ושהוא מכר את הבכורה מפני שהיתה להם יראה מיצחק והם לא יכלו לומר לו.
4. לפי המלבי"ם רבקה ויעקב לא אמרו ליצחק שעשו רשע ושהוא מכר את הבכורה כיון שיצחק ידע על כך מעצמו.

במאמר זה ראינו שכל מה שעשתה רבקה וכל מה שעשה יעקב היה נכון, וכשם שזכינו לדון אותם לכף זכות, כך ידיננו המקום לכף זכות.